

DE HAAN, HET HENNETJE DE LUIDKLOKKEN EN HET UURWERK

DE HAAN OP DE TOREN EN HET HENNETJE OP HET KOORDAK

Een haan op de toren én een hennetje op het koordak komt niet zo veel voor in Nederland.

Het aantal kerken in Nederland met beide, een haan en een hen, zal onder wellicht onder de dertig blijven!

Daar behoort Zelhem weer bij na meer dan vijftenzestig jaar!

Op 23 september 2010 is het hennetje onder grote belangstelling weer teruggeplaatst op de nok van het koordak, oproepend tot barmhartigheid en bescherming van armen, vluchtelingen enz.

Jan de Beijer is omstreeks 1740 een bekend tekenaar in Gelderland die heel veel kerken, kastelen en dorpsgezichten in een pentekening heeft vereeuwigd. Hij is in 1743 ook in Zelhem geweest en heeft het kerkgebouw in zijn historische omgeving vastgelegd.

De pentekening is de oudste afbeelding die we kennen (behoudens een ruwe schets uit 1661) en is een bijna indentieke weergave van nu. Op de westgevel van de toren het jaartal 1662. Op de torenspits de haan en op het koordak het hennetje.

Het is 1945. Kort voordat Zelhem wordt bevrijd, bombarderen de geallieerden twee keer de kern van Zelhem. De Lambertikerk wordt zwaar beschadigd. Na de restauratie die in 1950 gereed komt staat het hennetje niet meer op het koordak.

Bij het historisch onderzoek in 2004 voor het in 2007 uitgegeven boek '*12 Eeuwen Lambertikerk, geworteld in de gemeenschap van Zelhem*' wordt in het kerkblad gevraagd wie iets weet van de verdwenen hen. Na een tweede oproep komt er een brief. Het hennetje is

in huis bij een kerklid en hangt al die jaren in de gang als herinnering. Een gesprek volgt. Het blijkt dat de hen in 1945 bij het afval is terecht gekomen. Het kerklid heeft het hennetje bij dat afval zien liggen en een van de verantwoordelijken gevraagd of hij haar mee mocht nemen. Ja, dat mocht! Opgepoetst pronkt zij dan beschadigd en gedeukt in zijn huis.

De kerkrentmeesters (verantwoordelijk voor de stoffelijke zaken zoals dat gezegd wordt) worden geïnformeerd en zij hebben met de bezitter over de terugkomst van de hen gesproken om die weer op het kerkdak kunnen te plaatsen. Na rijp beraad wil de bezitter dat na zijn overlijden het hennetje weer terugkeert op het koordak.

Najaar 2009 is de hen teruggevlogen. Dan volgt voor de kerkrentmeesters het vraagstuk van de restauratie, het vergulden en de terugplaatsing op het daar staande kruis. Eindelijk, 23 september 2010 is het dan zover. Gelijk met het herstel van de verlichting op de wijzerplaten plaatst een kraanwagen het hennetje weer op zijn oude stek om iedereen er aan te herinneren, dat zij symbool staat voor bescherming van de zwakkeren, (armen, vluchtelingen enz) zoals de haan staat voor waakzaamheid.

Windvanen in heden en verleden.

Sytse ten Hoeve* directeur van het Fries Scheepvaart Museum te Sneek heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de windvanen op kerken en andere gebouwen in Friesland. Windvanen in allerlei vormen en uitbeeldingen.

Windvanen staan op hoge gebouwen zoals kerken en hoge openbare gebouwen of landhuizen.. Ze hebben een belangrijke functie: het aangeven van de windrichting. In veel beroepen was men afhankelijk van de wind. Denk aan de molenaar, de landbouwer, de dijkbeheerder bij storm en hoog water, of de schippers.

Wie de website van de *Alde Fryske tjerken* bekijkt, kan concluderen dat windvanen in alle soorten en maten op daken en torens van vooral oude openbare- en kerkgebouwen voorkomen. In Friesland zijn wel erg veel windvanen aanwezig.

De meeste vormen hebben een seculiere betekenis.

Alleen de haan en het hennetje, die veelal op kerkgebouwen voorkomen hebben een religieuze betekenis, alhoewel er natuurlijk ook de nodige legende-vorming vanuit het verleden de ronde doet

In dit artikel zullen we ons beperken tot de windvanen op kerkgebouwen.

Op kerkgebouwen staan kruizen en dieren. Soms een schip of simpel een pijl of een combinatie van pijl en dier. Op katholieke nu meestal een kruis. Op de protestantse meestal een haan. Op de Evangelisch-Luthersekerken een zwaan, het symbool van Maarten Luther. Maar ook de vis (Ichthus= Jezus Christus, Zoon van God en Heiland), of een lam (Het Lam Gods dat de zonde der wereld wegneemt) , de duif (de Heilige Geest), de leeuw (de Leeuw van Juda heeft overwonnen), het hert (Psalm 42:2)

Ook komt de haas, de hond, maar ook de slang en het paard voor. Deze laatste dieren verwijzen vaak naar gemeentewapens of families.

Twee windvanen op de kerk

Op een klein aantal kerkgebouwen staan twee windvanen. Meestal staat de een op de toren en de ander op het dak van de kerk in het midden of op het eind. Kerken met twee windvanen blijven in hoofdzaak beperkt tot Friesland en in mindere mate Groningen, Oost-Nederland,

In *Friesland* zijn het (zonder volledig te kunnen zijn)*1&2* Baard, Bozum, Doezum, Exmorra, Exmorra, Garijp, Goïngarijp, Heeg, Hommerts, IJlst, Oosterlittens, Oosterwolde, Oudkerk, Uitwellinergga en Wijckel en Molkwierde.

Westhem heeft een kruis op de zadeldaktoeren en een hen op het koordak.

In *Noord-Holland* heeft de kerk van Opperdoes een haan en een hen.

In *Gelderland* is het Geesteren De kerkgeschiedenis gaat terug tot 1200 maar nergens staat de juiste verklaring te lezen. Uit aanwezige bronnen denkt men af te kunnen leiden dat het te maken heeft met de beeldenstorm die in Geesteren *niet* gewoed heeft. Katholieken en Protestanten leefden en geloofden naast elkaar en gebruikten hetzelfde kerkgebouw*4*. Als symbool voor die eenheid de haan voor waakzaamheid en de hen voor (elkaars?) bescherming.

Dan stond tot 1873, in Eck en Wiel een haan en een hennetje op de kerk, maar nu niet meer*3*.

En dan nu weer Zelhem.

Twee hanen op de kerk hebben ondermeer Dinxperlo, Hengelo, Hengelo, Keijenborg en Zieuwent.

De symboliek

Windvaansymbolen op een kerkgebouw hebben soms met wereldse zaken te maken. In Friesland staat een kerk met een paard als windvaan, geschonken door een boer met de bepaling erbij van een om de zoveel jaar een rondgang door het dorp te maken.. Meestal heeft het plaatsen van een windvaan met religie te maken en dat is de Bijbel. Wat staat daarin te lezen over de haan en de hen?

De haan

Mattheus. 26: 33, 34: *Petrus zei daarop tegen hem: 'Misschien zal iedereen u afvallen, ik nooit. Jezus antwoordde hen: 'ik verzeker je: 'deze nacht zul je , nog voor de haan gekraaid heeft, mij driemaal verloochenen'. Petrus zei: Al zou ik met u moeten sterven, verloochenen zal ik u nooit'.*

In Marcus 14 : 30 & 74; Lucas 22 : 34 & 61 Johannes 13 : 38 en 18 : 27. wordt steeds verhaald over het kraaien van de haan en de verloochening door Petrus.

Het sleutelwoord is hier: waakzaamheid!

De haan op de Lambertikerk in 2005 na restauratie, voor het vergulden.
De haan op de toren van de Lambertikerk is lang 86 cm en hoog 48 cm.
De vergulde bol daaronder heeft een diameter van 42 cm.

Het hennetje

Over het hennetje wordt slechts op één plaats geschreven:
Mattheus 23 : 37 Jeruzalem, Jeruzalem, dat de profeten doodt en stenigt wie naar haar toe zijn gestuurd. Hoe vaak heb ik je kinderen niet bijeen willen brengen zoals een hen haar kuikens verzamelt onder haar vleugels, maar jullie hebben het niet gewild.

Hier is het sleutelwoord het oerbeeld voor de moederlijkheid.

De kloek is het symbool voor de bescherming van de zwakkeren*5*

De hen na het herstel,
het versterken,
balansen en vergulden

De breedte 55 cm.

De hoogte 32 cm/

Een voorbeeld hiervan kan zijn de toren van de Sint Anthoniuskapel*4* in Den Bosch. Daarop staat een hen op de toren. Bij een bezoek van Karel V reed deze met zijn slee tegen de pomp. Het zijn de vrouwen geweest die zich toen het moedigst (en/of barmhartigst?) hebben gedragen. Om daaraan te herinneren en de hulpverleensters te eren is een hen op de toren geplaatst.

Eck en Wiel, waar tot in de tweede helft van de 18^e eeuw een hennetje op het koordak heeft gestaan, schrijft dat het hennetje de betekenis heeft van bescherming aan gelovigen en dat het overeenkomsten heeft met het kerkelijk asielrecht. Vluchtelingen, misdadigers en anderen die iets misdaan hadden konden op het kerkhof, maar ook in de kerk vluchten. Zolang ze daar bleven kon de wereldlijke macht niets doen. Dit recht bestaat nog steeds.

Ds. Job Stein, predikant van de Protestantse Gemeente te Zelhem heeft over de haan op de toren op de drempel van de jaarovergang 2000/2001 geschreven.*6*

De haan.... Als een wachter op de morgen.

Op veel kerktorens staat fier een haan, ook op de Zelhems Lambertikerk.

Op het grensvlak van de beslommingen van alle dag en de geheiligde tijd en ruimte staat die haan niet voor niets.

Elke keer als we kerk in- of uitgaan lopen we er onderdoor. Het is een soort van drempelwachter. Vandaar dat ik hem op de drempel van het nieuwe jaar ten tonele wil voeren.

Waarom uitgerekend een haan? En waarom op de toren?

Natuurlijk bevat de haan het nodige heidense erfgoed, het beest heeft in het (bij)geloof op tal van manieren tot de verbeeldinggesproken vanwege zijn vechtlust,, vurigheid en waakzaamheid. Er spelen vanzelfsprekend ook heel praktische dingen mee. Een toren vangt nu eenmaal veel wind.

En het beest heeft zelfs een politieke lading gehad. In de tijd dat de Franse haantjes hun invloedssfeer uitbreiden, - in de vroege middeleeuwen – was het een maatschappelijk statussymbool.

Maar het heeft ook een diepe christelijke symbolische betekenis om de haan drempelwachter te laten zijn. Vandaar dat hij het woelen van de tijden zo statig overleefd heeft. Een haan is de boodschapper van de nieuwe morgen. Bij het krieken van de dag doet hij daar kond van: aan wie het maar horen wil, evengoed als aan degenen die liever uit zouden willen slapen. Zo bepaalt hij ons bij de verwachting die we koesteren. De uren, dagen, maanden vliegen niet zo maar heen, we zien uit naar de nieuwe morgen. In het lange duister van de winternacht misschien wel reikhalzender dan in de hoge zomer.

Die haan waait daarbij met alle winden mee. Zo streng als veel historische kerkgebouwen op het oosten gericht zijn, de haan neemt het niet zo nauw, maar leert ons beneden wel uit welke hoek de wind waait. Natuurlijk verwachten wij allereerst de nieuwe morgen, maar daarmee onttrekken we ons niet aan het verleden en alle zijrichtingen die het bestaan kan nemen. Zo bracht de haan ook Petrus' verloochening aan de dag: Eer de haan driemaal gekraaid had, had de heet gebakerde discipel gedaan of hij zijn Heer niet kende

Waar de haan ons dus in de eerste plaats bij onze verwachting bepaalt brengt zijn aanwezigheid op de grens ook ons falen daarin in beeld en kan zij boetvaardig maken.

Zo mogen wij ook op de grens van het oude en nieuwe jaar de haan hooghouden en op zijn stomme wijze zijn woordje laten meespreken om onze blik op de toekomst en onszelf scherp te stellen.

En waar de betovering van het maagdelijke van een nieuw kalenderjaar zo gauw verloren gaat: treden wij de in de ruimte van de kerk elke keer opnieuw de nieuwe tijd van verwachting en heiliging binnen en brengen we onszelf te binnen dat we niet alleen elk jaar opnieuw mogen beginnen, maar dat ons daartoe elke dag, elk moment de gelegenheid geboden wordt.

Tot zover enige verklaringen

Hoe lang al staan beiden op de kerk van Zelhem?

Hierboven schreven we dat in het Belgische Hoegaarden de haan en de hen naast elkaar staan als symbool voor het in dezelfde kerk kerken van katholieken en protestanten.

Stonden de haan en de hen altijd al op de Zelhemse kerk? Dateren zij al van vóór 1590 toen Zelhemmers voor het overgrote deel overgingen tot het Nederduits-Gereformeerde geloof en het kerkgebouw aan hen kwam? Jammer genoeg weten we het niet.

In 1794 wordt in de kerkboeken geschreven over het opnieuw vergulden van de haan waarvoor Sachleven in Doetinchem fl. 23,90 ontvangt. Over het kopen, plaatsen, en onderhouden van de hen wordt in geen enkel document geschreven. Zou die dan al van voor 1590 hebben gedateerd?

Zouden de katholieken en Protestanten in Zelhem beide (om de beurt?) in de kerk samen zijn gekomen?

In 1798 heeft Zelhem volgens de jaarrekening van de kerkmeesters 1619 zielen en wonen er in Zelhem 541 Rooms-Katholieken. Die laatsten gingen in hoofdzaak in Zieuwent of Keijenborg naar hun parochiekerk.

Mogelijk moet teruggedaan worden naar de vroeg-christelijke kunst. P.G.J. Post heeft in 1984 een studie gedaan naar de haanscène in de vroeg-christelijke kunst. Een samenvatting uit zijn promotieonderzoek volgt op pagina 8.

Zou dat een verbinding vormen.....

DE HAANSCÈNE IN DE VROEG-CHRISTELIJKE KUNST

Voor zover bekend is de oudste windvaan in de historie de windvaan die in 48 v Chr. tegen de helling van de Acropolis is gebouwd. De zogenoemde Toren der Winden. Dit achthoekige bouwwerk was bekroond met een bronzen triton* die met een stok de acht windrichtingen aanwees.

Dieren speelden bij windvanen een speciale rol zoals de waakzaamheid van de haan, de snelheid van een paard, de kracht van een leeuw. De beweegbaarheid kan naast het aangeven van de windrichting, worden uitgelegd als bijv. het waakzaam zijn naar alle richtingen

De eerste torenhaan is in 820 in opdracht van Bisschop Rampert gegoten voor de toren van zijn kerk in Brescia (Italië)* (www.thinkquest.nl)

Over de geschiedenis en wanneer kerken bijv. windvanen kregen is weinig bekend. Een van de oudst bekende is de kerk van Oldambt (Gr) in 1347. Het zegel van de oorkonde uit dat jaar laat de Romano-Gotische kerk zien met op de drie spitsen een kruis en op het kooreinde naar het lijkt een duif of adelaar.*

*De triton symboliseert de zege van de mens op de zee en herinnert de mens aan de gevaren en de rijkdom van de zee.

Vroeg-christelijke sarcofagen

De vraag: "Waarom op een kerk een haan of een kruis en soms ook een hennetje en niet een andere figuur geïnspireerd op de Bijbel?"

Een mogelijk antwoord is wellicht de iconografische kunst op vroeg-christelijke sarcofagen uit de vierde eeuw. In 1984 is P.G.J. Post gepromoveerd tot doctor in de Godgeleerdheid aan de Katholieke Theologische Hogeschool te Utrecht. Zijn proefschrift, een scriptie van 284 pagina's, gaat over de *Haanscène in de vroeg-christelijke kunst*. In zijn studie staat de vraag naar de betekenis van de taferelen op de sarcofagen en andere monumenten centraal. Post analyseert een groot aantal studies van eerdere onderzoeken.

Op alle onderzochte sarcofagen en monumenten staan Bijbelse voorstellingen. En de haan is een steeds voorkomend element in al die voorstellingen.

Soms op de grond staand, soms op een muur, heel vaak op een verhoging, een zuil. Ook is er sprake van twee vechtende hanen.

De heren onderzoekers hebben uiteraard veel interpretaties van de onderzochte voorstellingen, hoe de haan gezien moet worden. Centraal blijft steeds het drie maal kraaien van de haan, maar de uitleg en betekenis van het kraaien verschilt bij vele onderzoekers.

Perzië

Het thuisland van de haan moet gezocht worden in Perzië blijkt uit de vergelijkende ornithologie. Nadat de vogel is getemd, verbreidde de haan zich rond 1400 v. Chr. en zijn er vanuit India bronnen die betrekking hebben op het kraaien, de vruchtbaarheid en zijn strijdbare karakter.

Vooraf Perzië vervulde bij de verspreiding van de haan een sleutelrol. Een belangrijke tekst over de haan staat in de Vendidâd waar de haan als een heilige vogel wordt geprezen. Hij help de mens vroeg op te staan en roept hem tot gebed. Hij is de heldhaftige strijder tegen de demonen van de duisternis die de mens en zijn huis bedreigen. Met al die "eigenschappen" beschouwde men de haan als een passend geschenk aan een vroom persoon.

Twee afbeeldingen van sarcofagen met daarop een haanscène

DE HAAN BIJ DE GODEN EN DE EREDIENSTEN

De eerste gegevens betreffende de haan met bepaalde goden en hun cultus zijn nogal omstreken, zoals de in Sparta, Laconia en Geraki gevonden archaische heros reliëfs uit de derde en zesde eeuw v. Chr. Laten zien.

Een andere groep van monumenten zijn de plakettes van Locri in Zuid-Italië.

Begin 20^e eeuw vond men een groot aantal in stukken uiteengevallen terra-cottaplatten. Men dateert ze van 600 tot 450 v. Chr. De haan keert opvallend regelmatig terug op deze pinakes, zoals de terra-cottaplatten worden aangeduid. Enkele voorbeelden: de haan als een geschenk aan een tronend paar; een godin die een haan en korenaren in de hand heeft; Hermes met een haan op de gestrekte hand. Als meest waarschijnlijke betekenis wordt in het derde kwart 20e eeuw de mythe van Persephone / Korè die in de zesde en de vijfde eeuw v. Chr. verteld en gevierd werd, aangehouden. Een onderdeel daarbij was het aandragen van een eerbewijs door de andere goden. De haan wordt dan gezien als een soort attribuut van Persephone / Korè en ook als de vogel van het licht.

Goden en halfgoden

Wordt de haan verbonden met een aantal goden, dan geeft dat meer vaste grond onder de voeten. De haan met Apollo onderstreept het zonnekarakter. Ook had de haan een speciale band met Asclepius. Veel gegevens in woord en beeld bevestigen dat de haan een zeer geliefd offer was waarmee men de godheid om genezing vroeg. De witte haan die het zonlicht verbeeldde werd dubbel krachtig geacht om boze machten af te weren. Ook vruchtbaarheid speelt een rol

Oosterse erediensten

De haan heeft een niet te verontachtzame plaats in de verschillende oosterse erediensten. In samenhang met de haan zijn de belangrijkste: de cultus van de Danubische ruiters, van de maangod Men, van Mithras en van Cybele en Attis.

De magische aspecten van de haan

Op tal van monumenten en in een groot aantal teksten staat de haan in een specifieke magische context.

Auteurs verhalen hoe opgeroepen geesten bij het kraaien van de haan op de vlucht slaan of de haan die gevoelig is voor weersveranderingen, waaraan men voorspellingen koppelde.

Of de haan die de enige van dieren is die een leeuw kan verjagen.

De haan op de zuil

In veel haanscènes staat de haan op een zuil. Post en vele onderzoekers concluderen daaruit dat de zuil als verhoging staat als overwinningssymbool of accentueert de waakzaamheid. De zuil geeft de haan een bijzonder accent; hij is niet zomaar een attribuut, maar wordt daarmee in de gehele voorstelling op sarcofaag of monument een als een belangrijk element gezien.

De pastorale scène

In de pastoralescène wordt de haan gezien als de hoeder van kippen en kuikens.

DE HAAN IN HET VROEGE CHRISTENDOM

Om over de haan in het vroege christendom te schrijven, is het noodzakelijk een studie te doen naar de periode daaraan voorafgaand, zoals hierboven geschetst.

Gezegd kan worden dat in het vroege christendom de hierboven geschetste lijnen heel begrijpelijk gewoon doorlopen. Op een jaspis (fijne kwarts) uit de collectie Drury Fortnum staat een boot met drie roeipanen, een (palm?)tak op de boeg en een haan op het schip. In plaats van de uitleg, in het vroege christendom, als de kerk en de haan als Christus die de kerk bestuurt, sluit deze in oorsprong wellicht niet-christelijke gemme (steentjes) aan bij de antieke scheeps-iconografie van een vogel met een takje dat het teken vormt van een behouden aankomst of overwinnend oorlogsschip. Op een fresco in Bâwit zou een maaltijdscène met een haan te zien zijn; het tafereel zou verklaard kunnen worden door een legendarische traditie rond maaltijden van Christus en de apostelen zoals die ook kan worden teruggevonden in een Koptisch tekstfragment. Vraag bij dit alles is of in deze en andere voorstellingen sprake is van een eigen christelijke uitwerking van het haanmotief.

Hieronder een paneel van de deur van de Sta. Sabina, Aventijn in Rome.

Links: Christus en in het midden Petrus

Rechts de haan op een zuil.

De haanscène is onderdeel van een passie-verrijzenis-cyclus.

Volgens de promovendus zijn er twee specifieke christelijke uitwerkingen in woord en beeld te traceren.

Het zijn de haan in zijn rol binnen het verloocheningsverhaal van Petrus en ten tweede een eigen christelijke toespising van de aspecten van licht en strijd, respectievelijk waakzaamheid en overwinning.

Het verloocheningsverhaal spreekt voor zich.

De waakzaamheid en overwinning komen voor in twee hymnen. Een van Ambrosius, bisschop van Milaan (339-397) en een van Prudentius (348-405) waarin op een sprekende wijze van de christelijke verwerking van de haan als lichtvogel, de vogel die de opkomende zon aankondigt.

Tot zover een zeer verkorte samenvatting uit de scriptie van de promovendus P.G.J. Post in 1984.

Tot slot.

Alles overziende heeft de haan in mythen, in het volksleven en in het religieuze leven al die eeuwen een grote betekenis gehad.

De haanscène en vooral de haan op de zuil. Is de haan op de toren van een kerk een logisch gevolg daarop ?

DE LUIDKLOKKEN VAN DE LAMBERTIKERK

In de toren van de Lambertikerk hangen twee nieuwe luidklokken. Die zijn na het herstel van oorlogsschade op 16 december 1950 in gebruik genomen in 1951. (in december waren ze nog niet gereed)

De grote klok weegt 1505 kg. En heeft als opschrift: *Mijne tijden zijn in uw handen. Psalm XXXI 16.*

De kleine klok weegt 784 kg. Het opschrift luidt: Ziet toe waakt en bidt, want gij weet niet, wanneer het de tijd is. Marcus XIII 33.

De klokken zijn gegoten bij de firma Gebroeders Van bergen in Midwolde.

Waarom nieuwe klokken?

De toren was als zodanig niet ernstig beschadigd.

1940 – 1945 Tweede Wereldoorlog. Brons is nodig voor oorlogstuig en bronzen luidklokken hangen overal in torens. Geweldig materiaal om te verzamelen. De Duitse bezetter vordert in 1942/1943 alle oude klokken en de Zelhemse klokken worden op 23, 24 en 25 januari 1943 uit de toren verwijderd. Zonder voorafgaande kennisgeving staan de werklieden op de 23ste gereed om met het werk te beginnen.

Een laatste blik van hem op een trieste dag!

Gelukkig is de presidentkerkvoogd zo verstandig de opschriften te noteren, anders hadden we niets geweten van de klokken en de opschriften omdat de boeken daarover zwijgen.

Op de 25ste staat koster Michiel Til, voor de toren met de daar liggende drie luidklokken.

De grootste klok weegt 1360 kg en heeft een diameter van 130 cm. Het opschrift luidt: Vivos convoco mortuos plango. Joh. Egginck; Wolter ter Tille kerkmeesters; Peter van Trier en Willem Evers me fecit 1626.

De tekst betekent: De levenden roep ik bijeen, de doden beweën ik. 1626 is het jaar waarin de klok per plekke bij de kerk is gegoten door Peter van Trier en Willem Evers.

De middelgrote klok weegt 655 kg. Het opschrift luidt: Van God is het begin. Het eind en na Zijn zin. Gerardus Boeijink Pastor. (dit moet zijn Gerhardus Boelen) Dirk Hummelink en Dirk Enzerink kerkmeesteren; Hermen Becking Richter. K. Voet; J. Bennink; B. Dimmendaal; H. Wolsink ouderlingen. H. Praastink; B. Enzerink; H. Nieuwenhave en H.J. Massink diacenen. Jan Petit me fecit 1757. Deze klok is in 1757 gegoten.

De kleine klok weegt 340 kg. en was de z.g. brandklok.

De financiële vergoeding (schrootwaarde) blijkt later 1713 gulden te zijn.

In het markeboek staat meer...

Over de grootste klok van 1360 kg valt meer te vertellen. Het jaar waarin de klok is gegoten is 1626. Het is de tijd van de Tachtigjarige Oorlog. 1568 – 1648. Klokken werden tot eind 18de eeuw ter plaatse gegoten door rondtrekkende klokkengieters en Peter van Trier was afkomstig van de een bekende Trierse klokkengietersfamilie. Willem Evers zal zijn hulp of compagnon zijn geweest.

Oorlogstijd en grondstoffen zijn twee lastige zaken. Hoe kom je aan grondstoffen voor zo'n grote klok?

Het transcriberen omstreeks 1980 van het merkenboek van Zelhemmer – Hattermermarke 1598 – 1678 door een werkgroep waarin ook de Zelhemse emerituspredikant ds. Wiersma actief is, zorgt voor een kijkje in de geschiedenis.

De Lambertikerk is in 1572 vernield toen Willem van de Berg met zijn Staatse leger van Doetinchem, via Zelhem en Hengelo naar Zutphen trok. In Zelhem heeft hij de , toen nog Roomsekerk, in brand gestoken. De klok (of klokken) zal/zullen naar beneden zijn gevallen en uiteraard in stukken uiteenvallen. De brokstukken zijn mogelijk snel begraven op een geheime plaats.

Op 29 september 1601, mogelijk een "rustige" periode in de Tachtigjarige oorlog, houdt de marke een holting, een jaarvergadering, en dan noteert de notulist in het markeboek:

~~Up request~~ *van die kloock is resolviert, dat die kloockspijs noch voerhanden unde begraeven lecht, sall bij den kerckmeesteren upgegraeven warden, unde tott die kloock geimploijrt warden, allet up advies des marckenrichters met den geërrfden.*

Opmerkelijk is de notitie in de kantlijn:

Van die clock is ghein publicati geseken noch gelesen, sonder daer van wol ein mantie gedaen, waer up dese resolutie beraempt und is om dese reden die woorden 'request van'bij den marckenrichter doirgestrecken.

Wat betekenen deze zinnen.

Het is oorlog. De klok(ken) zijn gevallen en waarschijnlijk in stukken uiteen gevallen en de richter met de kerkmeesters zullen het brons zorgvuldig willen bewaren tot betere tijden. Dus opbergen zodat de oorlogvoerenden het niet kunnen gebruik voor het maken van oorlogstuig. Mogelijk ergens begraven.

Of het in 1601 gelukt is een klok opnieuw te gieten weten we niet. Gedeputeerden van de Provincie hebben in die tijd wel 100 Carolusguldens toegezegd en in 1609 vragen de kerkmeesters aan de Richter of zij die 100 Carolusguldens mogen ontvangen omdat ze weten dat Gedeputeerden die al eerder aan de Richter hebben overhandigd.....

Voor 22 juni 1611 zou de klok dan gegoten kunnen zijn, omdat de kerkmeesters op die dag de Marke vragen een klein stukje land te verkopen, zodat de klok in de toren kan worden gehangen.

Het verzoek wordt niet ingewilligd. Is de tijd er niet rijp voor? Is de klok nog niet gegoten? Is het gietproces mislukt? Of is de klok wel opgehangen en door het luiden gebarsten omdat in 1625 daarvan sprake is. We weten het niet precies.

In 1625 komen de kerkmeesters bij de Richter en vragen subsidie om de klok (op)nieuw te gieten. De Markenrichters wijzen het verzoek af. Een jaar later lukt het toch. In 1626 gieten Peter van Tryr en Willem Evers de grote luidklok die tot 23 januari 1945 zijn welluidend geluid over Zelhem heeft laten horen en al die jaren de gemeente heeft opgeroepen samen te komen.

Een door de bezetter eerder gevorderd luidklokje in de toren.

Zelhem zonder luidklokken tijdens de Tweede Wereldoorlog, dus ook geen brandklok meer.

Dat vindt de bezetter toch te ver gaan. Kleine ingevorderde gietijzeren klokjes worden overal in die torens gehangen waar geen klokken meer aanwezig zijn.

Ook hier is het weer een geïnteresseerde, nu Ds. Wiersma die de inscriptie op het luidklokje noteert.

Die is:

A.L. Van den Geheyn med fudit Lovanaii

A.L.J. van Aerschot Major Successor

Institut St. Marie MDCCCLXX

Adr. Nelen rector, Ant. Gramans directeur

In een witte geleverde cirkel de tekens: 6-A-772-P

Nadat de nieuwe luidklokken in de toren van de Lambertijkerk zijn opgehangen, is het kleine gietijzeren luidklokje naar de kapel in Veldhoek (tussen Zelhem en Ruurlo gelegen) gegaan waar het de gemeente op zondag bijeen roept in de toen gebouwde kapel.

Tot 2004 weet niemand waar het klokje vandaan is gekomen. Uiteindelijk brengt navraag bij het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie) licht in de duisternis. Na onderzoek in de

boeken over de klokkenroof blijkt dat het luidklokje is afkomstig van het Instituut Sint Marie in Huijbergen in Brabant.

Naderhand is contact geweest met de Orde en na uitvoerig overleg zal het luidklokje terug gaan naar Huijbergen en krijgt Veldhoek een luidklokje dat daar in depot ligt. Alle kosten verbonden aan de omwisseling zullen door de Orde worden gedragen.

HET UURWERK.

Het oude uurwerk in de toren moet al van oude datum zijn geweest. In de archiefstukken komt het voor de eerst in 1788 ter sprake. In 1806 krijgen wijzerplaten en wijzers een grondige opknopbeurt. Daarvoor moet wel een steiger van dennenbomenhout rondom de toren worden opgebouwd. In 1829 volgt een grote onderhoudsbeurt van het uurwerk zelf.

Wanneer het kerkgebouw in 1843/1845 wordt gerestaureerd en het interieur wordt vernieuwd, willen de notabelen het uurwerk, dat zich onder de luidklokken bevindt, erboven plaatsen in verband met vervuiling van het uurwerk en een betere zichtbaarheid. Daarvoor moet wel de toren met

tenminste twee meter worden verhoogd. Gelijk wordt de spits geheel vernieuwd.

Na tenminste meer dan 120 jaar is in 1910 een nieuw uurwerk nodig. Klokkenmaker G.H. Heinen uit Varsseveld levert het nieuwe uurwerk voor fl. 620,- waarvoor de burgerlijke gemeente uit algemeen belang een subsidie van fl. 314,00 bijdraagt.

In 1945 heeft dat uurwerk toch veel te lijden gehad van het bombardement. Er moet weer een nieuw uurwerk komen. Het wordt een automatisch torenuurwerk en kost fl. 1750,- en de wijzerborden samen fl. 1000,00. Wanneer de Rabobank in 1977 vijfenzeventig jaar bestaat, schenkt zij de Zelhemse gemeenschap de verlichting voor de vier wijzerplaten.

Noten en bronnen verband houdend met de Haan en het Henentje

- 1 Keppelstok nr. 53 periodiek St. Alde Fryske Tsjerken
- 2 Opgave door Centrum voor Volkscultuur
- 3 Streekarchivariaat Noord-Veluwe. Gelderse Volksalmanak van 1873
- 4 St. Het Nederlands Pluimveemuseum, Barneveld
- 5 Prismaboekje voor symbolen
- 6 Kerkleven editie Zelhem 05-01-2001

Instellingen die zijn benaderd voor informatie::

Catharijneconvent, Utrecht

Geen kennis hierover aanwezig

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden)

Van de Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit Amsterdam

Geen kennis hierover aanwezig

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Geen kennis hierover aanwezig

Stichting Behoud Kerkgebouwen Gelderland (SBKG)

Geen kennis hierover aanwezig

Stichting Historische Kerkgebouwen Nederland

Geen kennis hierover aanwezig

Inventarisatie Kerkelijke Gebouwen in Nederland (J.Sonneveld)

Geen kennis hierover aanwezig

Nederlands Centrum voor Volkscultuur Amsterdam

Geeft namen door van de genoemde kerken in Friesland en oost-Nederland

Meertensinstituut voor taal en volkskunde

Beperkte info van hen ontvangen

Openluchtmuseum Arnhem

Geen kennis hierover aanwezig

Stichting Friese Kerken

uitgave 'keppelstok' nr. 53 1996 met uitgebreid artikel windvanen.

Protestantse Kerk Nederland (PKN)

Geen kennis hierover aanwezig.

Doorverwijzing naar Streekarchivariaat Noord-Veluwe, waar een almanak uit 1783 zou zijn met daarin een artikel van de heer J. Ansprach.

Streekarchivariaat Noord-Veluwe

Blijkt alleen in te staan dat de hen verwijst naar Mattheus 23 : 37

Dhr. Kouwenhoven meldt ook dat op het koordak van de kerk aldaar een hert staat. Dat verwijst volgens hem echter naar het gemeentewapen waarin een hert voorkomt.

Ook in Eck en Wiel zou in een ver verleden een hen op het dak hebben gestaan volgens Ansprach in 1873.

Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed RU Groningen

Justin Kroesen mailt mij: Vraag voorgelegd aan prof. Paul Post uit Tilburg die in de jaren '70 een proefschrift schreef over de symboliek van de hen in het christendom. Ook hij kwam er niet uit. Hij kende het verschijnsel niet en gaat er voorlopig vanuit dat het om een gemankeerde haan moet gaan. "ook elders in de iconografie is het vaak moeilijk te onderscheiden tussen een hen en een haan, als de kam en de sporen er door wind en weer of anderszins vanaf zijn dan heb je al gauw een hen..."

Iemka Hoekstra Zelhem

Volgens het Prismaboekje over Kunstgeschiedenis: De hen is het oerbeeld voor de moederlijkheid. De kloek is symbool voor de bescherming van zwakkeren. (matt. 23: 37) "Gelijk een hen haar kuikens onder haar vleugels vergadert, en gij hebt niet gewild.

In de allegorische voorstelling van de vrije kunsten verbeeldt de hen met haar geduldig broeden de grammatica, de beoefening waarvan eveneens een groot geduld vereist.

Stichting kerkelijk Kunstbezit Nederland SKKN

Geen Kennis aanwezig. Mogelijk Ned. Pluimveemuseum Barneveld.

St. Het Nederlands Pluimveemuseum, Barneveld

Uitgebreid antwoord vanwege daar gehouden expositie over windvanen haan en hen

Historische schets VIII

Zelhem Januari 2011 versie.3.vr.chr.

Gerrit Rijdsdorp.

